

פתיחה

אליו לאגור יהודה וישראל
אלפי שנאן אשר מסר אל
לאמור מי יתן מציון ישועות ישראל
(ר' אלעזר הקליר, "אאדה עד חוג שמים")

בהיות עם ישראל תחת הר סיני, צווינו על מצוות השמיטה והיובל, כלליהם פרטיהם ודקדוקיהם:

דָּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תְּבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם, וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה' (ויקרא כה, ב).

מספר שנים עברו מאז הציווי במדבר עד אשר החלו לשמור שמיטה בארץ: ארבעים שנה במדבר, עוד שבע שנים שכבשו את הארץ ושבע שנים נוספות שחילקו אותה, ורק אז החלו למנות את שנות השמיטה. השמיטה הראשונה הייתה עשרים ואחת שנה לאחר הכניסה לארץ, בתקופת מנהיגותו של יהושע בן נון. המצווה חלה רק לאחר שעם ישראל כולו כעם, וכל אחד באופן אישי, ישב בצורה מבוססת בנחלתו. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל י, ב) הגדיר זאת: "עד שיהיה כל אחד מכיר את ארצו". בפסוקים שאחר כך מצווה התורה על מצוות יובל. יש לקיים שבעה מחזורים של שמיטות, ולאחר סיום השנה הארבעים ותשע מגיעה שנת היובל (ויקרא כה, ח-י). המבנה השלם הוא שעם ישראל יושב בארץ, כל שבט במקומו ובנחלתו וכל אדם מכיר את חלקו, ואז חלות מצוות שמיטה ויובל. שנת היובל הראשונה בארץ ישראל הייתה ששים וארבע שנים מאז כניסת עם ישראל לארץ, בסוף תקופתו של השופט עתניאל בן קנז משבט יהודה.

בפסוקים לא נאמר דבר על שימור מצוות השמיטה והיובל בתקופת השופטים ובימי שאול, דוד ושלמה. בתקופת רחבעם בן שלמה היה פילוג בממלכה: ירבעם בן נבט הוסיף חודש ללוח השנה, חסם את הדרכים לירושלים (תוספתא תענית [ליברמן] ג, ז-ח), וקרא לעלות למקדשי הגבול שהקים בבית אל ובדן (מלכים א יב, כו-לג). בכך הוא גרם לניתוק חלק נכבד מעם ישראל ממרכז הקודש – המקדש בירושלים – מעבודת הקרבנות, ומהעלייה לרגל בזמנים המקודשים. הניתוק היה גם מקיום המצוות התלויות בארץ, מאחר שבית המקדש הוא המקום אליו גם קשורים המצוות התלויות בארץ:

כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבֵטֵיכֶם לְשׁוּם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה. וְהִבַּאתֶם שָׁמָּה עֲלֵתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעֲשֵׂרֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יְדֹכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבַתֵיכֶם וּבְכֹרֶת בְּקִרְכֶם וְצֹאנֵיכֶם. וְאָכַלְתֶּם שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכָל מַשְׁלַח יְדֹכֶם אֲתֶם וּבְתֵיכֶם אֲשֶׁר בְּרִכְךָ ה' אֱלֹהֵיךָ (דברים יב, ה-ז).

רש"י הסביר:

מעשרתיכם – מעשר בהמה ומעשר שני לאכול לפנים מן המחיצה.
ואת תרומת ידכם – אלו הבכורים, שנאמר בהם "ולקח הכהן הטנא מידך" (דברים כו, ד).

המניעה מעם ישראל לעלות למקדש בירושלים גרמה גם לביטול המצוות התלויות בארץ – מעשרות וביכורים, ומכאן קצרה הדרך לביטול מצוות השמיטה. כשלא הייתה אפשרות לאכול מעשר שני בירושלים, ממילא גם הפסיקו להפריש אותו, והשתבש מניין השנים. מעגל שש השנים שבין שמיטה לשמיטה מאבד את חשיבותו ואז גם אין ערך לשנת השמיטה עצמה.

הושע בן אלה, מלך ישראל האחרון, ביטל את השומרים שמנעו את העלייה לירושלים, אך למרות זאת שבטי ישראל לא עלו אליה:

אותן פרדסיות שהושיב ירבעם על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל בא הושע וביטלן, ואעפ"כ לא עלו ישראל לרגל. אמר הקדוש ברוך הוא: אותן שנים שלא עלו ישראל לרגל, ילכו בשבי (גיטין פח ע"א).

אכן, לאחר כל כך הרבה שנים שאין כלל מודעות למצוות העלייה לרגל, מובן מדוע "אף על פי כן לא עלו ישראל לרגל".

אמנם היה ניסיון לשנות זאת. חזקיה מלך יהודה מלך על ירושלים וסביבותיה לאחר שמלכות ישראל גלתה בזמן הושע בן אלה, וביקש להקריב קרבן פסח ברוב עם במקדש בירושלים. זאת לאחר תקופת שלטונו של אחז אביו, בה רבים עבדו עבודה זרה. חזקיה שלח שליחים להזמין לחג גם את המעטים משבטי ישראל שלא גלו (דברי הימים ב ל, א-ט), והתגובות היו מעורבות:

וַיְהִיו הַרְצִים עֹבְרִים מְעִיר לְעִיר בְּאַרְצָא אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְעַד זְבֻלֹן וַיְהִיו מְשַׁחֲקִים עֲלֵיהֶם וּמְלַעְגִים בָּם. אַךְ אֲנָשִׁים מֵאֲשֶׁר וּמְנַשֶּׁה וּמְזַבְּלוֹן נִכְנְעוּ וַיָּבֵאוּ לִירוּשָׁלַם (שם י"א).

גם מבני השבטים שבאו, הם שאכלו את הפסח כשהם טמאים, למרות שעיברו את השנה וחג הפסח נדחה בחודש (שם י"ח). כך, חלק לועגים וצוחקים על השליחים

המזמינים אותם לירושלים ולא עולים לרגל לחג הפסח, וחלק אחר לא מטהר עצמו כנדרש לקראת הקרבת הקרבן.

את הקשר למקדש של שארית הפליטה מישראל ניתן לראות גם בזמן בתקופת המלך יאשיהו. יאשיהו המלך עשה בדק בית למקדש, ובין התורמים גם משבטי "מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל" (דברי הימים ב לד, ט).

גם לאחר החורבן יש העולים לירושלים. גדליה בן אחיקם מונה על ידי מלך בבל להנהיג את שארית הפליטה בארץ (ירמיהו מ, ה-ז), ובא' בתשרי, כמעט חודשיים לאחר החורבן, הוא נהרג בידי ישמעאל בן נתניה (שם מא, א-ג). למחרת באים "אנשים משכם משלו ומשומרון שמונים איש מגלחי זקן וקרועי בגדים ומתגודדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה'" (שם ד), וגם אותם רצח ישמעאל (שם ו-ז).

באופן כללי, מאז פילוג הממלכה, לא עלו ממלכות ישראל לרגל, לא הקריבו קרבנות בירושלים, כנראה לא הביאו מעשר שני, ביכורים ומעשר בהמה למקדש, ולא שמרו שמיטה. הנביא ירמיהו קונן: "דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד" (איכה א, ד). נראה שדבריו לא נועדו לתאר מצב שנוצר בעקבות החורבן, אלא אולי להסביר את הסיבה לחורבן: בגלל שדרכי ציון היו אבלות ולא היו באי מועד, נחרב הבית ונגזרה גלות. כך כבר נאמר בתוכחה של פרשת בחקתי:

והִשְׁמַתִּי אֲנִי אֶת הָאָרֶץ וְשָׂמְמוּ עָלֶיהָ אֲיִבֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ. וְאֶתְכֶם אֲזַרְהַ בְּגוֹיִם וְהִרִיקְתִּי אַחֲרֵיכֶם חָרֵב וְהִיְתָה אֶרְצְכֶם שְׂמָמָה וְעֲרִיכֶם יְהִיוּ חֲרָבָה. אֲזִי תִרְצָה הָאָרֶץ אֶת שְׂבִתְתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשְּׁמָה וְאֶתֶם בְּאָרֶץ אֲיִבֵיכֶם אֲזִי תִשְׁבֹּת הָאָרֶץ וְהִרְצַת אֶת שְׂבִתְתֶיהָ. כֹּל יְמֵי הַשְּׁמָה תִשְׁבֹּת אֶת אֲשֶׁר לֹא שְׁבִתָּה בְּשִׁבְתֵיכֶם בְּשִׁבְתְּכֶם עָלֶיהָ (ויקרא כו, לב-לה).

רש"י על הפסוקים הללו הסביר על פי דברי חז"ל, שעם ישראל לא שמר שמיטות ויובלות בחלק נכבד מתקופת בית ראשון, ולכן גלה. שבעים שנות הגלות שבין בית ראשון לבית שני היו כנגד שבעים שמיטות ויובלות שלא שמרו. מדובר על שבעה עד שמונה מחזורי יובל שלא שמרו. הנביא ירמיהו הוכיח את העם על כך שהם לא שמרו שמיטה (ירמיהו יז, ד-ה), וכך ביטאו זאת חז"ל (אבות דרבי נתן נוסחא א פרק ל; אבות ה, ט; שבת לג, א):

גלות בא לעולם על עבודת אלילים ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים, ועל שמיטת הארץ.

את הקשר שבין אי שמירת שמיטה לבין עונש גלות הסביר השפת אמת בכך שארץ ישראל בחזקתנו על תנאי שנשמור בה תורה ומצוות כנדרש. בזמן שעם ישראל לא עושה כן, ובמיוחד כשאנו שומר את מצוות השמיטה, שנועדה להראות את אדנותו של הקב"ה בעולם, אזי אין לנו מקום בארץ. וכלשונו (שפת אמת, פרשת בהר, תרמ"ט):

כל כוחן של בני ישראל לזכות בהארץ כשמתעלה אל ה' בכח התורה... נמצא שאינו גזל בדינו, ולכן בעוון שמיטה גלו. ולכן הגלות לבני ישראל יותר מכלל אומה, כי אין לנו חלק באמת בזה העולם, רק אם עובדין אותו יתברך כראוי, ומעידין ומבררין מלכותו בעולם ומחזירין הכל אליו יתברך, ממילא יש לנו הכל. וח"ו להיפך, אין לנו כלום בעולם הזה.

* * *

כבר למעלה ממאה שנה חלפו מאז החל עם ישראל לשוב לארצו ולהקים בה את מדינתו. מציאות זו שינתה את פני העולם היהודי, וכעת גרים בארץ ישראל למעלה משה מיליון יהודים, ומספרם גדל משנה לשנה. מצוות שמיטה איננה מדאורייתא לעת עתה, אך אנו מתקרבים לעת כזו. יישום מצוות שמיטה מדאורייתא במציאות של מדינה ובה מיליוני תושבים הוא אתגר חדש, ומהניסיון שנצבר בכל שמיטה מדרבנן לומדים על הדרכים והאפשרויות לקיום מצוות השמיטה בכל פרטיה ודקדוקיה, עם התכנים הרוחניים העמוקים שבמצווה מיוחדת זו, כשרוב עם ישראל יהיה בארץ והיא תשוב להיות מצווה מהתורה.

מעגל השמיטה הוא של שבע שנים, ולכל שנה יש את מעגל המועדים שלה. עם ישראל חוזר ומקיים את המועדים הללו בארץ, ואף סמוך למקום המקדש בירושלים. הדבר מעורר את הרצון ללבן ולברר עוד על תכניהם של המועדים והמצוות הייחודיות שבכל זמן, גם לקראת הימים הגדולים בהם יקרב ה' עוד את פזורינו מבין הגויים ונפוצותינו יכנס מירכתי ארץ, ונוכל לעלות ולהראות, להשתחוות ולעשות חובותינו בבית הבחירה בשמחת עולם. כל אלו הם תיקון למה שהיה במהלך ימי הבית הראשון, מאז פילוג הממלכה ועד החורבן.

זמני יהודה וישראל

חיבור המעגל של שבע השנים בשנה השביעית, שנת השמיטה, יחד עם מועדי מעגל השנה, הוא הציר המחבר והמארגן ספר זה: זמני יהודה וישראל. בחלק הראשון מאמרים העוסקים בסוגיות הקשורות לשנת השמיטה ולמצוות הקהל, ובחלק השני מאמרים הקשורים לשלושת הרגלים – פסח, שבועות וסוכות, וכן ימי ההודאה – חנוכה ופורים – והתעניות על הגשמים.

ספר זה, זמני יהודה וישראל – שנת השמיטה ומועדי השנה, דומה באופיו ובתכניו לספרינו הקודמים שהיו אף הם אסופות מאמרים: מלכות יהודה וישראל (תשס"ב) – הנהגה, מלחמה ותקומה.

מועדי יהודה וישראל (תשס"ד) – המועדים וזיקתם לארץ, למדינה ולמקדש. שבות יהודה וישראל (תשס"ז) – ארץ ישראל – גוש קטיף, מנהיגות וצבא, ציבור וחברה.

ספרינו התקבלו בהערכה ובחיבה אצל הלומדים, ותפילתנו שגם ספר זה, "זמני יהודה וישראל", יתקבל כראוי וכקודמיו.

נוסח ראשון של חלק ניכר מהמאמרים פורסמו במשך השנים בספרים ובכתבי עת שונים. בספרי מכון התורה והארץ, בספרי זיכרון, וכן בחוברות 'שנה בשנה', 'שמעתיך', 'אמונת עיתך', 'מעלין בקודש', בעיתון 'הצופה' ובחוברות נוספות. המאמרים נערכו מחדש, ובמאמרים רבים הוספנו עוד. חלק קטן מהמאמרים מפורסמים כאן לראשונה. רשימת הספרים וכתבי העת בהם הופיעו המאמרים בגרסתם הראשונה נמצאת במפתחות שבסוף הספר.

תודות

רבים אני חייב תודה על שסייעו ומסייעים בידי לכתוב ולהוציא לאור את הדברים, מתוך דיבוק חברים ופלפול התלמידים, בתמיכה ובעידוד, בלב טוב ובשמחה.

תודה להורי – אבי מורי, ר' ראובן אליהו ז"ל, ותבדל לחיים אמי מורת, חיה איטה שתחי' שזקוקה לרפואה שלמה, שגידלוני והדריכוני לאורה של תורה עם דרך ארץ ומידות טובות, וכל העת ליוו בעצה ותושייה, בעידוד ובעזרה. הם זכו לראות נחת מכל בני המשפחה – הילדים, הכלות, החתנים, הנכדים והנינים, לאוי"ט.

תודות גם לחמותי, זהבה זינגר, אשר נשאה לבדה במשך שנים רבות בעול גידול בנותיה, וזוכה כיום לרוות נחת מהן, מחתניה, מנכדיה, מנכדותיה ומניניה. תהי משכורתה שלמה מעם ה', בבריאות טובה ונחת.

תודות עמוקות לרעייתי שרית הי"ו, אשר עולה על כולנה. חכמתה ובינתה, עזרתה ועידודה, אִפשרו ומאפשרים ללמוד וללמד, ולעסוק בכתיבה וביצירה. שמה ושמי רמוזים בשם הספר, ושלי שלה. יהי רצון שהקב"ה יתן לנו כוח למשך שנים רבות וטובות, להמשיך ללמוד וללמד, לשמור לעשות ולקיים, ושנזכה להמשיך ולרוות נחת מילדינו ומנכדינו לאוי"ט, לראותם עוסקים בתורה, בעבודה ובגמילות חסדים, לחופה ולמעשים טובים, ושלא תמוש התורה מפי זרענו וזרע זרענו עד עולם.

לחברי בהנהלת החינוך הדתי, לראשי ישיבות, רמי"ם מורים ומורות איתם אני נמצא בקשרים במסגרת עבודתי כמפקח על הוראת תלמוד ותושבע"פ בחינוך הדתי, שמעודדים ותומכים.

תודה גדולה לחברי במכון התורה והארץ שנטלו על עצמם את הוצאת הספר. לר' אליעזר ברט, מנהל המכון, ולר' עמי גיאת עוזרו. כמו כן תודה רבה למזכירה הנאמנה הגב' ענת חנה ממך על כל העזרה.

הערכה רבה ותודה גדולה לר' דוד ברוקנר, עורך הספר, על ההערות התוכניות והדיוק בדברים אף בפרטים הקטנים. תודה גם לר' שמעון בן שחר שטרך ויגע להוציא דבר מתוקן ונאה. תודה גם לגב' אודליה פרל, על עיצוב הכריכה הנאה והייחודית לספר. יברך ה' חילם ופועל ידיהם ירצה.

יהי רצון שנזכה במהרה לאותם ימים גדולים אותם תיאר הרמב"ם כך (הל' מלכים יא, א):

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה.

יהודה זולדן
מעלה אדומים

שנת השמיטה תשע"ה
שנת הששים ושבע למדינת ישראל